

КОМПАРАТИВІЗМ ЯК ПІДҐРУНТЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА У ПОСТ-ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

О. ТИХОМИРОВ

*доктор юридичних наук,
професор кафедри теорії держави і права
(Національна академія внутрішніх справ)*

Актуальність звернення до проблем осмислення компаративності філософії і теорії права у контексті пост-постмодернізму зумовлена як тими процесами, які відбуваються в правовій реальності сучасних країн світу, зокрема глобалізацією, гуманізацією, інтеграцією України до міжнародного і європейського правового простору, становленням громадянського та інформаційного суспільства, відновленням та розвитком національних правових традицій, формуванням української правової доктрини, так і потребами їхнього філософсько-правового осмислення, необхідністю визначення науково обґрунтованих шляхів подальшого правового розвитку України.

Вирішення цих нагальних завдань правового розвитку та реалізації філософією права своєї фундаментальної ролі в системі юридичних наук можливе передусім на основі комплексного філософського, теоретичного та методологічного дослідження юридичної науки, її культурно-історичної зумовленості, впливу на формування правової реальності, єдності та взаємодії з іншими формами свідомості тощо. Актуальність і значення таких досліджень визначаються й тим, що філософія права як складова юридичної науки є формою її саморефлексії.

Водночас ці проблеми не можна визнати новими для юридичної науки, оскільки вони висвітлювалися в наукових працях учених у філософському та загальнотеоретичному аспектах. Разом із тим, як підкреслює більшість фахівців, сучасний стан глобалізації та диференціації світового розвитку, динамічність його змін, виникнення і становлення нових тенденцій міжцивілізаційного діалогу потребують переосмислення традиційних положень вітчизняної юридичної науки, причому, слід зазначити, саме в контексті пост-постмодернізму.

Доцільність такого підходу вбачається в тому, що у світоглядному контексті традиційні положення юридичної науки формувалися в основному в епоху модерну, класичного і некласичного періодів розвитку науки в руслі відповідного світогляду — модернізму. У другій половині ХХ ст. світогляд постмодер-

© О. ТИХОМИРОВ, 2012

нізму, а відповідно постнекласичний період розвитку науки зумовили інше розуміння фундаментальних засад, критеріїв, оцінок, значення, ролі юридичної науки.

Постмодернізм виник як реакція на кризові стани в західній культурі майже одночасно (в історичному вимірі) у різних країнах і в різних сферах культури, а тому спочатку не мав певного змісту крім того, що фіксував новий етап соціального розвитку.

На фоні проявів кризи у філософії, світогляді, що ґрунтуються на цінностях європейської цивілізації та «європоцентризмі», постмодернізм приніс надію на вихід із цього стану, подібно до того, як у науці подібні сподівання пов'язуються із синергетикою. Заслуга постмодернізму в тому, що він змусив по-іншому подивитися на світ, переоцінити традиційні для модернізму та сцієнтизму цінності й норми мислення [1, с. 17].

Аналіз багатоманітності підходів до постмодернізму дає змогу виокремити: елімінацію ним «всезагального» та «універсального», тяжіння до «унікального», симуляцію реальності та інші його постулати, які спрямовані на протиставлення модернізму, а також спроби подолати їх на позиціях «поміркованого» і пізнього постмодернізму, «редагованого модерну», «ультрамодерну», а також визнати його історичну, просторову й культурну обмеженість [2, с. 24–26]. Так, з одного боку, його радикалізм, відторгнення і неприйняття багато чого з того, що було досягнуто в європейській цивілізації, хоча сам постмодернізм зародився в її лоні, а з другого — умови глобалізації, поява вже не тільки «американо-» та «європо-», а й «японо-», «китає-», «латино-» та інших централізмів, зумовили розуміння обмеженості гносеологічного потенціалу постмодернізму, конкретно-історичної зумовленості походження і буття епохи постмодерну як одного з періодів розвитку лише частини людства, оскільки погляди на світ різних цивілізацій не можуть бути тотожними, а історія людства дає цьому беззаперечні докази.

Подібно до універсалізму в модернізмі постмодернізм абсолютизував «різне», «інше», деперсоніфікував і віртуалізував реальність. Саме на запереченні абсолютизації як універсалізму, так і плюралізму в епоху пост-постмодерну виникають, причому в різних формах світогляду і практики (філософії, науці, релігії, моралі, міжнародному співробітництві тощо), ідеї компаративізму, які базуються на визнанні рівноправності загального і різного, творенні «загального» у діалозі «різного», історичної обмеженості та «суб'єктивності» всіх заздалегідь встановлених програм і схем.

Його джерела і різноманітні форми проявів лежать у сфері численних компаративних, міждисциплінарних, кроснаціональних та інших досліджень філософського, соціологічного, політологічного, правового, лінгвістичного тощо характеру, а також у просторах інших форм пізнання — релігійного, міфологічного, повсякденного, практичного та інших.

Однією з причин його виникнення є те, що становлення «спільного світу» не може здійснюватися тільки за мірками Північної Америки або континентальної Європи, «спільний світ» — це світ буття всіх країн і цивілізацій, які будують його у взаємодії і за мірками, які встановлюються саме в цій взаємодії, причому не тільки на рівні ООН та інших міжнародних організацій, а й у різно-

манітних і численних актах співробітництва, боротьби, конкуренції держав, недержавних об'єднань, осіб.

Тому в основі компаративізму лежить плюралізм розумінь світу представниками різних країн, народів, цивілізацій, кожний з яких формує свою картину (образ) світу, різноманіття безпосереднього життя людей планети, які створюють загальне за допомогою своєї поведінки, у процесах реального перетворення світу і пристосування до нього. Саме реальний різноманітний світ сьогодні є загальним для всіх, а все інше — це різноманітні форми його пізнання, розуміння, перетворення.

Іншою причиною можна вважати розширення загального інформаційного простору, телекомунікацій тощо, які зробили доступною інформацію про будь-яку точку планети або подію, які раніше були недоступними або відомими окремим особам, перебували за межами масового сприйняття.

Важливе значення у виникненні компаративізму мають перехід до постнекласичної раціональності (В. Стьопин), розширення емпіричної бази досліджень, соціалізація і культуралізація науки, терпимість стосовно інших форм пізнання і розуміння тощо.

З огляду на викладене вище, а ще більше спираючись на написане з цієї проблематики представниками різних країн, професій і спеціалізацій, можна сказати, що сьогодні формується такий світогляд, який ґрунтується передусім на різноманітті єдиного світу людства, в якому відмінне «знімається» загальним у діалозі, полілозі, «поліфонії» голосів «одних», «других» та «інших» країн, який осмислює їх у поняттях: різноманіття і єдність світу, форм його пізнання, співвідношення пізнання і світу; додатковість, терпимість, толерантність, конкуренція, боротьба; сумірність, несумірність, рівність, нерівність, тотожність; монолог, діалог, полілог, поліфонія і їхні протилежностей; сімейна подібність і сімейне розходження, соборність, «ансамбль»; час і простір; суб'єкт, його життя, життєвий світ; ситуація і цикл; переривчастість і безперервність; порядок і хаос тощо.

Саме ці понятійні ряди, на нашу думку, дають змогу інтерпретувати компаративізм як один із світоглядних проявів пост-постмодерну, що заперечує будь-яку абсолютизацію, «асимілює» як універсалізм модернізму, так і плюралізм постмодернізму, репрезентує їх через «загальне й різне» в контексті «одне, друге, інше», відносність і додатковість, присутність і відсутність, діалогічність й адіалогічність тощо. Компаративізм виникає як прояв пост-постмодернізму, якщо останній розглядати як подолання радикальності як модернізму, так і постмодернізму, і в такій інтерпретації репрезентує собою більш об'ємне й глибоке явище, яке має свої витоки в різних сферах пізнання і суспільного життя — мистецтві, релігії, повсякденності, філософії, соціально-гуманітарних науках, практичній діяльності тощо, своєрідним чином трансформуючись стосовно їхніх особливостей.

Компаративність іманентно властива філософії права, оскільки «в історії людської культури відсутній єдиний універсальний шаблон філософствування. Відомо, що множина шкіл і напрямів, що відносили себе до філософії, мали й мають досить різну пізнавальну орієнтацію» [3, с. 31], а сучасна філософія існує «лише в тому розумінні, що певні проблеми сучасності цікавлять всіх мислителів нашого часу і всі вони змушені зважати на деякі новітні позиції. Але звідси

до уявлення про одну єдину школу або одну єдину тенденцію — дистанція величезного розміру. Філософія сучасності разюче багата й різноманітна» [4, с. 12]. З цього приводу С. Лебедєв зазначає, що «в історії світової філософії ніколи не існувало якоїсь єдиної філософії науки, яка розуміється однаково всіма (для філософії плюралізм — абсолютно природна й необхідна умова її буття)» [5, с. 3].

Настільки ж багатоманітним є й бачення філософами перспектив розвитку філософії. Одні вчені пропонують орієнтуватися на вирішення актуальних проблем її сучасного стану й можливого майбутнього шляхом зближення, але не ототожнення філософії й інших форм світогляду [5, с. 4], другі — на інтеграцію філософських позицій [6], треті оптимальним вважають створення метафілософії [7, с. 85–90], а четверті обґрунтовують необхідність порівняльної (компаративістської) філософії [8, с. 22–30].

Таким чином, важливою рисою філософії ХХ–ХХІ ст. є послаблення позицій універсалістського розуміння філософії і посилення «плюралізму» філософських шкіл, течій, систем і більш чітке його усвідомлення як відмінної властивості сучасного філософського розвитку, «визнання рівних претензій на загальність різних форм розуміння» [9, с. 75–93], оскільки «для об'єктивного пізнання необхідна розмаїтість думок і метод, що заохочує таку розмаїтість» [10, с. 179].

Подібна тенденція спостерігається й у вітчизняній філософії права, якій на етапі відновлення набутих раніше традицій властивий плюралізм підходів до її фундаментальних засад, зокрема визначення предмета, завдань, функцій, співвідношення із загальною теорією держави і права, філософією, філософією політики, філософією культури, філософією науки тощо [11, с. 41–43; 12, с. 156–162; 13, с. 49–53; 14; 15]. Саме це з урахуванням наведеного вище надає можливість гіпотетично, але окреслити деякі прояви компаративізму у філософії права.

Важливим аспектом сучасної філософії права є виявлення «динаміки» загального і різного у правовій реальності, методологічною основою якого можуть бути наявність чи відсутність діалогу, полілогу, «поліфонії» правових і позаправових культур. У цій ситуації загальне висвітлюється як похідне від взаємодії різного, загальне проявляється у діалозі різного, тоді як відсутність загального є проявом відсутності діалогу, тобто адіалогом. Причому діалог приводить до становлення загального і зміни в процесі діалогу різного, тому чим більше діалогу, тим більше загального і менше різного, і навпаки. Проте діалог не тільки сприяє становленню і відповідно виявленню загального в різному, так само в його процесі усвідомлюється і різне щодо загального. Подібним чином адіалог — не тільки наявність різного, а й відсутність загального. Діалогічність загального і різного дає можливість переходу і до їхньої мінливості, їхніх взаємопереходів і взаємозмін, тобто до осмислення загального і різного у правових реальностях різних цивілізацій у координатах часу, простору, кола країн, природи права, його співвідношення з іншими соціальними регуляторами.

Реальний світ права пізнається, розуміється і перетворюється різноманітними формами поведінки і мислення різних суб'єктів, а не тільки філософами, вченими, релігійними діячами, політиками і представниками інших еліт, які лише визначають у певних сферах і аспектах (розрізах) напрямки, шляхи цих процесів. Форми пізнання світу так само різноманітні, як і світ, тому відсутня

єдина й істинна філософія (теорія, концепція, вчення) про світ права. Понад те, кожна з існуючих форм пізнання світу (філософія, наука, релігія, міфологія, практичне і повсякденне пізнання) відображає і розуміє світ права властивими їй засобами, прийомами, способами, формує у результаті своєрідні картини світу права, які стають регуляторами поведінки і мислення їхніх прихильників і через останніх беруть участь у перетворенні правової реальності. Тому компаративізм у філософії права проявляється й через актуалізацію значення і різноманіття повсякденного життя всіх людей, їхніх об'єднань, процесів і механізмів передачі, сприйняття, втілення різноманітних форм пізнання і розуміння світу права різними суб'єктами. Зокрема, наприклад, правова реальність, що безпосередньо сприймається в житті людиною та іншими суб'єктами, є мінливою і різноманітною, існує у вигляді конкретних правових явищ і подій, які мають індивідуальні, неповторні властивості, обмежені у просторі і часі і таке інше. З іншого боку, уже на цьому рівні чуттєвого сприйняття спостерігається не тільки розходження, а й взаємозв'язок правових явищ, фіксується їхня подібність, спільність. Цей аспект може бути досліджений у контексті філософсько-правового осмислення життя.

Відношення рівності, толерантності, терпимості, справедливості, свободи та інші, які становлять змістовність компаративності права, не тільки отримали свій розвиток у фундаментальних працях із філософії та теорії права, а й набули офіційного визнання на міжнародному та національному рівнях. Не зупиняючись на їхніх проявах у праві України, оскільки вони докладно розглянуті у низці монографічних досліджень, слід зазначити, що визнання багатоманітності і рівності країн, культур, цивілізацій є прогресуючою тенденцією в міжнародному праві, діяльності ООН та інших міжнародних організацій, проявляється в основоположних документах ООН (від «Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам» (1960 р.) до «Декларації тисячоріччя Організації Об'єднаних Націй» (2000 р.), в якій наголошується, що глобалізація може набути всеохопного і справедливого характеру лише за умов масштабних заходів щодо формування загального майбутнього, заснованого на загальній належності до роду людського в усій його багатоманітності, і наголошується на таких фундаментальних цінностях, як свобода, демократія, рівність, солідарність, терпимість, повага до природи, загальний обов'язок, верховенство права тощо).

Визнанням культурного багатоманіття народів світу проникнуті й подальші міжнародно-правові документи, у яких підкреслюється, що, хоча процес глобалізації є викликом культурному багатоманіттю, він створює й умови для нового діалогу між культурами і цивілізаціями на засадах визнання: культурного багатоманіття загальним здобутком людства; необхідності переходу від культурного багатоманіття до культурного плюралізму — гармонійного співіснування і взаємодії культур; культурного багатоманіття як фактору розвитку; прав людини як гарантії культурного багатоманіття тощо. Глобальність та взаємозалежність світу, необхідність здійснення глобального партнерства регіонів і країн, збереження культурного плюралізму стало провідною засадою міжнародно-правових документів останніх років, що знаходить своє підтвердження в «Доповіді про розвиток людини 2004. Культурна воля в сучасному різноманітному світі», «Доповіді про розвиток людини 2005. Міжнародне співробітництво на роздоріжжі: допомога, торгівля й безпека у світі нерівності».

Зазначене вище, на нашу думку, дає змогу зробити висновок, що принципи, на яких базується компаративістський контекст філософії права, відображають змістовні властивості сучасної правової реальності як її компаративність, а також тенденції розвитку останньої.

Орієнтуючись на тематику XXIII Всесвітнього філософського конгресу «Філософія як вивчення і образ життя», що відбудеться в Афінах в 2013 р., доцільно зазначити, що фундаментальне значення поняття «життя» у компаративізмі значно ширше, ніж поняття «правове життя»: поняття життя відбиває існування суб'єкта передусім через плюралізм, розмаїтість, множинність життя людей, суспільств, цивілізацій, культур, їхнього буття в часі, у просторі, за колом осіб і форм поведінки; життя як поняття не потребує обґрунтування, перевірки, доказу своєї реальності, воно у різних аспектах, різними способами досліджується, відбивається і розуміється в різних формах світогляду (науці, релігії, міфології, філософії, мистецтві, моралі, практичній і повсякденній свідомості і несвідомому); поняття життя безпосередньо пов'язане з суб'єктом, його «буттям-з», співіснуванням з іншими суб'єктами; термін «життя» адекватно перекладається всіма мовами світу; життя орієнтує на розуміння людини в контексті її буття, життєвого простору, в родині, колективі, групі, класі, етносі, які не існують поза життям людей; у філософії і науці життя відображається через поняття «реальність», «дійсність», «буття», «система», «порядок», «надбудова», «сфера» тощо, які, по суті, є специфічними способами, формами його розуміння, властивими філософським системам і науковим підходам; життя різноманітне, різне, остаточно не пізнане, тому, на відміну від його відображення в поняттях, воно містить у собі і непізнане.

Таким чином, у контексті плюралізму культур, «неуніверсальності» постмодернізму, локальності та культурної зумовленості будь-яких теоретичних схем, визнання розмаїття світоглядів, установаження спільного та відмінного між ними в процесі їхньої реальної взаємодії виникнення компаративізм як підґрунтя філософії права переважно раціональним чином елімінує абсолютизацію універсальності та унікальності, детермінованості і спонтанності, хаосу і порядку у правовій реальності і не тільки, базується на їхній відносності, додатковості, циклічності і випадковості взаємоперетворень і через них оптимізує, гармонізує модерністське і постмодерністське сприйняття світу права, осмислює його як плюралістичний, багатовимірний, багатополосний через розмаїття форм осмислення адекватних його природі та культурній своєрідності суб'єкта пізнання.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Гревцева А. А. Место и роль ценностей постмодернизма в «культурной глобализации» // Вестник Орловского государственного университета. — 2009. — № 7 (101). — С. 17–22.
2. Дугин А. Геополитика постмодерна. Времена новых империй. Очерки геополитики XXI века. — СПб. : Амфора. ТИД Амфора, 2007. — 382 с.
3. Момджян К. Х. Введение в социальную философию : учеб. пособ. — М. : Высш. шк., КД «Университет», 1997. — 448 с.
4. Бохенский Ю. М. Современная европейская философия / пер. с нем. — М. : Научный мир, 2000. — 256 с.

5. Лебедев С. А. Предисловие // *Философия науки : учеб. пособ. / под ред. С. А. Лебедева*. — М. : Академический проект ; Трикта, 2004. — С. 4–9.
6. *Огороков В. В.* Трансформація західноєвропейської метафізики (онтологічний зріз) : автореф. дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.05 / Дніпроп. нац. ун-т. — Дніпропетровськ, 2003. — 38 с.
7. *Брутян Г. А.* Философия и метафилософия // *Вопросы философии*. — 1985. — С. 85–90.
8. *Колесников А. С.* Философская компаративистика в истории идей // *Философский век. Альманах. Вып. 25. История философии как философия*. — Часть 2 / отв. ред. Т. В. Артемьева, М. И. Микешин. — СПб. : Санкт-Петербургский Центр истории идей, 2003. — 330 с.
9. *Библер В. С.* Итоги и замыслы (конспекты философской логики культуры) // *Вопросы философии*. — 1993. — № 5. — С. 75–93.
10. *Фейерабенд П.* Избранные труды по методологии науки / пер. с англ и нем. ; общ. ред. и авт. вступ. ст. И. С. Нарский. — М. : Прогресс, 1986. — 542 с.
11. *Оборотов Ю. М.* Філософія права і методологія юриспруденції // *Проблеми філософії права*. — 2003. — Том I. — С. 41–43.
12. *Братасюк В. М.* Інтелектуальна традиція постмодерну та проблеми реформування правової системи сучасної України // *Проблеми філософії права*. — 2004. — Том II. — С. 156–162.
13. *Оніщенко Н. М.* Аксіосфера сучасної держави та сприйняття права в суспільстві : проблеми теорії // *Проблеми філософії права*. — 2008–2009. — Том VI–VII. — С. 49–53.
14. *Максимов С. І.* Філософія права : сучасні інтерпретації : вибр. праці, статті, аналітичні огляди, переклади (2003–2010). — Х. : Право, 2010. — 336 с.
15. *Костицький М. В.* Філософські та психологічні проблеми юриспруденції : вибрані наукові праці. — Чернівці : Рута, 2008. — 560 с.

Тихомиров О. Д. Компаративізм як підґрунтя філософії права в пост-постмодерністському контексті

Анотація. На основі положень пост-постмодернізму та посткласичної філософії у статті розкриваються деякі проблеми компаративізму як підґрунтя сучасної філософії права.

Ключові слова: пост-постмодернізм, компаративізм, філософія права, юридична наука, правова реальність, правове життя.

Тихомиров А. Д. Компаративизм как основание философии права в пост-постмодернистском контексте

Аннотация. Основываясь на положениях пост-постмодернизма и посткласической философии, в статье раскрываются некоторые проблемы компаративизма как основания современной философии права.

Ключевые слова: пост-постмодернизм, компаративизм, философия права, юридическая наука, правовая реальность, правовая жизнь.

Tykhomyrov O. Comparativism as the Foundation of Philosophy of Law in Post-postmodern Context

Summary. Based on positions of a post-postmodernism and post-classical philosophies, in article reveal some problems comparativism as the bases of modern philosophy of law.

Keywords: post-postmodernism, comparativism, philosophy of law, jurisprudence, legal reality, legal life.